

егемен Қазақстан

Әуезовтің әйгілі шәкірті

Көрнекті әдебиет тарихшысы, білімдар сыншысы және пайымдау қабілетқарымы тегеурінді әдебиет теоретигі Айқын Нұрқатовтың шығармашылық жолы мейлінше келте болса да, жемісі мол мәуелі керемет дарақ, тайпалмалы дарабоз «жорғадай төгілте жазды, ағыл-тегіл ой толғады, пікір қозғады, көп шындықты қопара көрсетті, халқына кітаптан соң кітап ұсынды» (академик Зейнолла Қабдолов). Ол – академик-жазушы Мұхтар Әуезовтің әйгілі шәкірті. От ауызды, орақ тілді аяулы Айқын ағаның курстасы, қазіргі қазақ әдебиеттану ғылымының қара нары академик Серік Қирабаев кемеңгер суреткер М.О.Әуезовтің мына бір лебізін былайша келтіреді: «Айқын мен Серікті мен бөлмеймін. Екеуінің аяқ алысы жақсы. Білімі, талғамы зор. Бейсенбай, Есмағамбет, Қажымдар сыннан алыстап бара жатқан кезде, кейбір сыншылар басқа жанрларға ауысып тұрақтамай жүрген тұста, екеуінің бірыңғай сынмен айналысуы маған ұнайды. Сынға тұрақты, маман кадрлар

керек». Ұстаздың ұлы тілегі Тайбурылдың дүлдүл шабысын тілегендей еді. Айқын да комданып әдебиет кеңістігінде қыранша парлап, тұйғынша барлап көркем сыр төкті.

Зерек зейінді Айқын Нұрқатовтың шығармашылық өмірбаянына зерделей үңілсек, белгілі бір әдеби құбылыстардың нәзік қырларын, даму барысын терең тануы, жинақтап қорытушылығы болаттай серпінді, екпінді берекелі ой-толғаныстары, сымға тартқан күмістей сыңғыр қаққан бейнелі тілі, сонымен қатар, оқығыштығы, тоқығыштығы, қорытқыштығы көңіл сүйсіндіреді. Оның XIX-XX ғасырлардағы қазақ әдебиетіне, ұлт баспасөзі мен журналистикасының тарихына, орыстың классикалық әдебиетіне, сондай-ақ, әдебиеттану ғылымының теориялық қағидақисындарына жетіктігі, мөлдірете, түсінікті баяндауы қызықтырады.

Айқын Нұрқатов – әдебиеттану ғылымында жарқын із қалдырған шалқар шабытты шамшырақ тұлға. Оның қаламынан «Абайдың ақындық дәстүрі», «Идея және образ», «Мұхтар Әуезов творчествосы», «Жалғасқан дәстүр» дейтін парасатты пайымдауларға бай сүйекті зерттеулер туындады. Бұған 200-дей ғылыми-сын мақалалар мен рецензияларды қосыңыз. Және де орта мектептің IX сыныбына арнаған «Қазақ әдебиеті» оқулығы (С.Қира - баев, З.Қабдоловпен бірігіп жазған) 1952- 1966 жылдарда, X сыныпқа арналған «Қазақ әдебиеті» оқулығы (С.Қирабаевпен бірігіп) 1964-1965 жылдарда жарияланған-ды.

Әсіресе, ұлт мәдениеті тарихындағы Абай құбылысы – Айқын Нұрқатовтың «Абайдың ақындық дәстүрі» атты еңбегінде ұшан-теңіз әдеби-мәдени және тарихи деректер негізінде ғылыми-теориялық тұжырымдар өрбіткен. Реалист-ақын, ағартушы-гуманист, қоғам қайраткері Абайдың ақындық дәстүрлерін жүйелі шығармашылық құбылыс, көркемдік дәуір ретінде және әрбір кезеңдегі жанды әдеби үрдіспен үйлесімді байланыстыра зерделе ген. Адамзаттың заманауи ауқымды көркемдік мүлігі іспетті Абайдың ақындық даралығы мен даналығының тағылымдық, танымдық көріністері, үлгілі, өнегелі жаңашылдық, бастамашылдық қырлары, дәстүр сабақтары шынайылықпен терең, әсерлі баяндалған.

Айқын Нұрқатов ұлт ақыны Абайдың суреткерлік өнегесін, «алыптығы мен ұлылығын» ақындық айналасы, әдеби мектебімен, қазақтың XIX ғасыр басындағы әдебиетімен сабақтастыра талдап түсіндіреді. Қазақтың байырғы ауыз әдебиетінің көркемдік тәжірибелерін жоққа шығармағанын қадап айтады. Абайдың ақындық дәстүрлері оның жаңашылдығымен төркіндестігі, түптеп келгенде, «дәстүр мен жаңашылдық – шығармашылық, эстетикалық және тарихи категория» екендігін және Абай дәстүрлерінің «өзімен тұстас және кейінгі қазақ поэзиясында дамуы, орнығуы, өсіп өрбуі туралы мәселені» әр дәуірдегі жанды әдеби үдеріспен бірліктұтастықта қарастырады.

А. Нұрқатов Әбдірахман жайындағы өлеңдер шоғырын мұқият зерделейді. Мұнда Абай Әбдірахманның «рухани кейпін, интеллектуалдық бейнесін» «ірірі сөздерді түйдек-түйдегімен қиыстыра отырып суреттейді». Сөйтіп, «қазақ жасының, жаңа адамының образын жасады». Зерттеушінің көрсетуінше, Абайдың лирикалық қаһарманы – әрі күрескер, әрі ақыл-ой иесі. Мысалы:

Күн артынан күн туар,
Бір күн дамыл еткізбес.
Ой артынан ой қуар,
Желге мінсең жеткізбес.

Сөз өнері ғылымын мінсіз меңгерген Айқын Нұрқатовтың танымына жүгінсек, мұнда бейне бір «өрелі ой, аталы ой әрі шабытты, қанатты ой» салтанат құрған.

Я болмаса «Сенбе жұртқа, тұрса да қанша мақтап» өлеңін адамды заңғар биікке құлшындыратын «қуат жыры, демеу жыры» деген түйін жасайды.

Сондай-ақ, халық тағдыры мен заман талқысын толқыта толғаған «Сегіз аяқ», махаббат әнұранындай «Жарқ етпес қара көңілім неғылса да», рух мәңгілігі, ақылойдың шұғыласы турасындағы «Өлсе өлер табиғат, адам өлмес», «Адам ғапыл дүниені дер менікі, «Менікі» деп жүргеннің бәрі «өнікі». Тән қалып, мал да қалып, жан кеткенде,

Сонда ойла не болады сенікі», «Өлсем орным – қара жер сыз болмай ма?» дейтін сырлы, сап толғауларында ақынның «бүтін болмысы, бүтін тұлғасы» қызыл тілдің «бар толғауын, бар бояуын таба білгендіктен» жарқын көрініс тапқан. Палитрасындағы бояулар реңкі, «қатпар-қатпар күрделі ойлардың қиюын тауып жеткізуі», бейнелілік қуаты, шығармашылық тәжірибесі таңғаларлық. Задында, Айқын Нұрқа тов Абай поэзиясының рухын осылайша сұңғылалықпен сезініп, ғұламалық зер де - мен қабылдап, төгілтіп сөйлейді. Айқынның аталы пікірлері, байсалды ойлары өр кендемпаз, алға басымпаз қасиетімен қадірлі.

«Сөйтіп, ақын жалпы адам баласының, оның рухы мен ақыл-ойы жемісінің, – деп көрсетеді Айқын Нұрқатов, – мәңгі жасай тындығы туралы тақырыпқа ауысады». Бұл ретте ол «Өлсем орным – қара жер сыз болмай ма?» өлеңіне ой көзімен бақылау жасап, «оның болашақ ұрпаққа арнап тіл қатуы, сондай-ақ өз жанының да бар түкпірі, тереңі мен тұнығы еді» деп пайымдайды.

Абай поэзиясында сатиралық сарындар мейлінше қуатты. Қоғам өміріндегі әділетсіздіктердің, адам бойындағы қайшылықтардың сыр-сипатын түбірлеп түсінеді. «Өзі мысқылдап отырған құбылыстың ішкі мәніне тереңдеп үңіледі және сол кеселдің туындап жатқан төркінін тап басып, дәл табады, өзінің ызалы тілінің зілі мен кәрін соған қадайды». Бұл орайда «Абыралыға», «Сабырсыз, арсыз, еріншек», «Болыс болдым, мінекей», «Мәз болады болысың», «Дүт байға», «Көзінен басқа ойы жоқ» тәрізді әлеуметтік мәні зор өлеңдеріндегі сатиралық, әшкерелеушілік пафосын айрықша атайды.

Абайдың рухани тұлғасын, даналық болмысын, биік парасатын айқындауда Айқын Нұрқатов «ол – шыншыл-ақын, күрескер-ақын, қоғамды да, адамды да сауықтырушы емші-ақын» деген мінезде мелер беретіндігі тегін емес. Оның «сауық тырушы, айықтырушы емші-ақын» дегенінде қоғам өміріндегі, адам бойындағы өрескел қайшылықтарды, ушыққан дерттерді қанын сорғалата аяусыз әшкерелеп, қарғыс оғын қапысыз жаудыруында («Түзетпек едім заманды», «Түзу кел, қисық-қыңыр қырын келмей»), оқымысты А.Нұрқатов Абай сатирасының халықтың көзқарасымен үндестігін, жаңашылдық сипаттарын, суреткерлік сарайын саралайсалмақтай келіп, «нағыз эпиграммаға тән жинақылық пен алмастай тілгір өткірлік те бар», «құбылыстардың сыртқы көріністерін де, ішкі сырларын да көре білген» «Жүз құбылған аярларды», «мақтан күйлегіш күпілдектерді», «сұмырайдай тақылдағандарды», ішмерездікті, үзеңгі бауы алты қабат кісімсінген менмендерді айыптаған сайын «әсемдік пен сұлулыққа, әділет пен адамгершілікке соғұрлым молырақ, әсерлірек етпек» деген түйінді қорытынды жасайды.

Айқын Нұрқатов «Абай өзінің ойшылдығын, білімдарлығын «Қара сөздерінде» де мол аңғартып отырады» дейді. Ғалым пікірінше: «Замана жайы, халықтың тағдыры мен тіршілік күйлері, ел мінезін түзеудің, оны жарық пен прогреске бастаудың жолдары, адамның рухы мен санасының өзгеруі, халықтардың өзара байланысы мен қарым-қатынасы, оның мәдениеті мен рухани қазынасының жайы, адамға адамгершілік тәрбие беру мәселелері, сол кездегі қазақ қоғамының, сахара өмірінің қым-қуыт шындығы – Абайдың «Қара сөздерінің» негізгі тақырыптары». Токетері, мұнда қоғамдық-публицистикалық, философиялық-моралистік, сатиралық-әшкерелеушілік, патриоттық ой-толғаныстар өрбіткенін көрсетеді. Сонымен қатар, адамзаттың рухани тарихындағы ақыл-ой алыптары Сократ, Платон, Аристотель, Гомер, Софокл, Фалес, Гермес жайын жақсы білгенін ойға оралтады. Зерттеуші Абайдың А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов, И.А.Крылов сынды ұлы ақын дардың суреткерлік тәжірибесіне, көркемдік әлеміне, сұлулық, еркіндік, рух ойларына иек артқанын және тең дәрежеде сұхбат құрғанын жан-жақты, терең, толық баяндайды.

Бұл орайда Айқын Нұрқатовтың үш түрлі түйінді, күрделі мәселені ғылыми миториялық тұрғыдан байыпты қарастығанын көруге болады. Біріншіден, «озық та озат орыс әдебиетінің қазақ классигінің өнернамасына түп-тура құдіретті әсері, шын мәнісінде, классикалық орыс әдебиеті ұлт ақынның «өмірлік сырласы», «шабыт алар қайнары»,

«тағылым алар ұстазы» болғанды. Екіншіден, орыстың ұлт ақындарымен тең дәрежеде сырласып-сұхбаттасып, ой, пікір, идея жағынан рухани келісім тауып жасаған жаратындылары яки төрт аяғы тең төлтума аудармалары. Үшіншіден, орыстың ақын-жазушылары, сыншыл-ойшыл қайраткерлері мен Абайдың әдеби-ғылыми дүниетанымындағы ортақ, ұқсас сарындар.

Әдебиеттанушы А.Нұрқатов Абайдың ақындық мектебін, ұстаздық еңбегін яғни Абай тұсындағы ақындар шығармашылығын тексеріп-талдау барысында Б.Айтқожаұлы, Тайыр Жомартбаев, Ақылбай, Мағауия, Халиолла, Кәкітай, әншілер Мұхаметжан Майбасаров, Әлмағамбет Сексенбаев, Мұқа Әділханов, ертекті Баймағамбет, жыршы Бейсенбай сынды нешеме алуан өрелі өнерпаздардың еңбегіне ой көзімен үңілген.

Ақындық-әншілікті, композиторлықты, жыршылықты, әңгімешілдікті, шежірешілдікті туғып ұстаған өнерлі, өнегелі ортаның ортасында: «Мұқа асқан скрипкашылдығына, зор үнді әншілігіне қоса ақын да болған. Оған Абайдың, Ақылбай мен Мағауияның зор ықпалы тиген. Ол «Дунай толқындарын» скрипкада тамылжытып тартатын болған. Соған арнап өлең де шығарған...» – деп ой түйеді. Абайтанушы Айқын Нұрқатов Мұқанның болмысына Абайдың композиторлық өнері, «аталы ойларының» рухы әсер еткен.

«Абай поэзиясының дәстүрлері туралы мәселе – сайып келгенде, қазақ поэзиясының тағдыры мен болашағы туралы мәселе еді» деген түйінді тұжырымына адалдық танытып, Айқын Нұрқатов Абайдың шығармашылық өмірбаянын ыждаһатпен тексереді. Ақын шығармаларының жариялану тарихына, мысалы, «Жаздыгүн шілде болғанда» Көкбай ақын атынан жарық көргенін (1889 жыл, №7, 17 ақпан), «Болыс болдым, мінекей», «Күлембайға» («Дала уалаятының газеті», 1889 жыл, №12, 24 наурыз), «Аттың сыны», «Қансонарда» (Қисса Кнәз білән Зағифа. Қазан, 1897 жыл) өлеңдерінің қайда, қашан жарияланғанын нақтылы көрсетіп отырады.

Және де Зейнелғабиден ибн әл-Жауһари әл-Омскауи 1909 жылы Уфада бастырған «Насихат-Қазақия» кітабында «Тобықты Ыбырай марқұмның өлеңдерінен» деген топтамасында Абайдың өлеңдері берілген.

Сондай-ақ, «қызғылықты бір дерек» Д.М.Львовичтің «По киргизской степи» (Петроград, 1914, с.46) дейтін еңбегінде бар екен. Ол Торғай уезін аралағанда Қарасу ауылының әншісі Нұрғожа Ыбырай Алтынсариннің табиғат лирикасы жайында және Нұрпейістің үйінде қарт жыршы Абылай Қарабатыровты тыңдағанда мынадай ой жібін сабақтайды:

«...Домбыра тартып, өлең айтқанына айран-асыр қалғанымды айттым Абылайға. Содан соң тағы да бір ән салып беріңіз, көңілдірек біреуін айтыңыз деп қолқаладым... Ол көп бәлсінген жоқ. Домбырасының құлақ күйін келтіріп ап, ескектете қағып-қағып жіберді де, шырқап ала жөнелді. Алғашқы ән сияқты мынаның да әуені шерлі екен. Ал сөзі ше... Сөзі қандай тамаша еді, шіркін... Расымды айтайын, алғашқыда өз құлағыма өзім сенбедім... Кәрі қазақ өзге бірдеңе емес, Татьянаның Оне гинге арнаған хатын әндетіп айтқанын көз алдарыңызға елестетіп көріңіздерші...».

Айқын Нұрқатовтың өжеттігі дейсіз бе, ұлт мәдениетіне жанашырлығы дейсіз бе, әдеби-мәдени және тарихи деректерді ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлы ұйымдастырған «Қазақ» газетіндегі материалдарды кеңес дәуірінің өзінде ұсталықпен пайдаланған деуге болады. Ахмет Байтұрсынұлы мен Міржақып Дулатұлының Абайдың шығармашылық мұрасы, ақындық тұлғасы (өлең бунақтары, дауыс ағыны, сөздің табиғи түзілісі), тарихи орны турасындағы көшелі пікірлерін ақылмандық тапқырлықпен орайластыра келтірген. Мәселен, «Қазақ» газетінің 1914 жылдың 30 наурызындағы №56 санында Мұхтар Саматовтың «Потанин докладынан» дейтін оқшау сөзінен үзінді келтірген:

«Расында да қазақ халқы әнші келеді. Дауыстары таза, ашық болады. Әншілер өнерін халыққа аса шебер көрсетеді. Әнші болған жерге кәрісі бар, жасы бар, жиналмаған жан қалмайды. Сондықтан да, менің ойлауымша, қазақ арасында ең әуелі ән-сырнай өнері

гүлденбек. Енді бір елу жылдан кейін қазақ әнші-сырнайшы әртістері патшалық театрдың сахнасына да шығуға жарайды».

1913-1914 жылдарда Абай мен Ыбырай Алтынсарин мұрасы хақында әдеби-музыкалық кештер өткен. Соның бірі – 1914 жылы 26 қаңтарда Семейдегі «Халық үйінде» ұйымдастырылған. Ұйытқысы ұлт мәдениетінің айтулы қайраткері Нәзипа Құлжанова Абай турасында екі тілде баяндама жасаған. Әнші Әлмағамбет Абай аудармаларын орындаған.

Сонан соң 1915 жылдың 13 ақпанында Семейдің «Приказчик клубында» Абай мен Ыбырай Алтынсарин шығармашылығы жайында әдеби кеш өтеді. «Айқап» журналы (1915 жыл, №5, 77-бет) Абай мен Ыбырайды ұлт тарихындағы ұлы тұлғалар ретінде бағалаған. «Кеште Біржан мен Сараның, Жанак пен Баланың айтыстарынан көрініс беріледі, Н.Құлжанова Ыбырай өлеңдерін оқиды, Әлмағамбет тағы да Абай әндерін айтады. Кештің басқа бөлімдері де қызық болып өтеді. Оған Қаныш Сәтбаев, Тайыр Жомартбаев, Қайықбай деген бала әнші, Ыбырай Алтынсариннің баласы – Ғабділхамит және басқалар қатынасады» деп батыл жазады Айқын Нұрқатов («Айқап», 1915 жыл, №5, 77-79 беттер).

Қазақ әдебиеті тарихындағы ұлы тұлғалар, керемет кесек шығармалар, қадауқадау терең ой-тұжырымдар А.Нұрқатов назарына ілінбей қалғаны некен-саяқ шығар. 1933 жылы «Сұлтанмахмұт Торайғырұлының толық шығармалар жинағындағы» (кұрастырған Жүсіпбек Аймауытов) «Айтыс» поэмасында Нәзипа Құлжанова туралы толғаныстарға жүгінуі қандай зерделілік десеңізші! Ақын суреттегендей, «Сөз табар әр мәжілісте жарасымды», «Әр іске ыңғайы бар жанасымды» ұлт руханиятының біртуар өкілінің өрелі істерін, ұйымдастырушылық, ұйыстырушылық қабілет-қарымын қапысыз әңгімелейді. Абай туралы «Қыр баласының хатын» («Дала уалаяты газеті», 1889, №24, 26, 29) ғылыми айналымға қосқан.

Абайдың «Желсіз түнде жарық ай» атты өлеңін орыс тіліне Нәзипа Құлжанова тәржімалап, «Сибирский студент» журналына (1915, №3-4) бастырған.

Айқын Нұрқатов «Қазақтың жалғызы» Абай жөніндегі Джордж Кеннанның, А.Е.Алекторовтың, А.Н.Белослюдовтың, А.Н.Се дельниковтың, Ахмет Байтұрсы - новтың, Міржақып Дулатовтың, Нұқ Рамазановтың ой-пікірлерін таразылап салмақтайды.

Білгір зерттеуші Абай мұрасын танып талдауда, Алаш әдебиетін, әсіресе, Сұлтанмахмұт Торайғыровтың, Сәбит Дөнентаевтың, қайраткер, санаткер Нәзипа Құлжанованың (Абайды қазақ әдебиетінің атасы деп білген), сонымен бірге ұлттық ояну, өнер-білімге құлшыну, әйел теңдігі тақырыбын қозғаған, халықтық, реалистік, демократтық бағыттағы Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы, Мақыш Қалтаев, Ғұмар Қарашев, Мұхамеджан Сералин, Спандияр Көбеев, Нұржан Наушабаев, Бекет Өтетілеуов, Әкірам Ғалимов, Бернияз Күлеев, Шәңгерей Бөкеев тәрізді ақын-жазушылардың мұрасын ынтызарлықпен әңгімелейді.

Атап өтерлік жайт, Абай мен Сұлтанмахмұттың рухани үндестігін, көркемдік бояу-нақыштардың, суреткерлік палитрасының байлығы, ойлау жүйесі, Абай поэзиясымен тамырластығын және өзгеше лігін әділ байқаған.

«Тегі, Сұлтанмахмұттың ақындық тілі – мейлінше шабытты тіл, шыншыл тіл» және оған «романтикалық өршіл сипат» тән екенін егжей-тегжейлі ұғындырады. Абай мен Сұлтанмахмұт дүниетанымы бойынша, «ақын – қоғам мінін түзеуші, адамгершілік қоғам іздеуші, әділет жыршысы».

Әуезовтің әйгілі шәкірті Айқын Нұрқатов Сұлтанмахмұттың Лермонтов, Некрасов, Блок сияқты ақындар поэзиясының полифонизмін, көркемдік-стилистикалық ерекшеліктерін, рухын, сарынын бойына сіңіргенін нанымды түсіндіреді.

Сайып келгенде, ол Абай поэзиясының эвфониясын, стилистикасын, музыкалық архитектурасын, образдық-метафоралық жүйесін, қарама-қарсы күрделі ассоциациясын, лирикалық тұлғаның интеллектуалдық дәрежесін, ішкі мәнін, поэзиялық фразеологиясын, негізгі сөздік қорын дұрыс пайымдаған, лайықты қорытынды шығарған. Абайдың ақындық, ағартушылық, қайраткерлік, санаткерлік еңбегі мен қызметін ұлт

мәдениеті тарихындағы тұтас дәуір екендігін ұшан-теңіз әдеби-мәдени, тарихи деректер негізінде растап дәлелдеген.

Академик Серік Қирабаев Айқын Нұрқатовтың «Абайдың ақындық дәстүрі» атты зерттеуі «ғылымның елеулі табысы саналуға лайық», «қазақ әдебиеттану ғылымында тың сөз» деуі ақиқаттығымен бағалы.

Дүлдүл сыншы, көсемсөзші, зерттемпаз қалам қайраткерінің «Идея және образ», «Жалғасқан дәстүр» деген қабырғалы еңбектерінде ұлы кобзарь Тарас Шевченконың, тағдыр-талайы аңызға айналған Н.Островскийдің, өзбек ақыны Ғафур Ғүләмнің және қазақ әдебиетінің марқасқалары М.Әуезовтің, С.Мұқановтың, Ғ.Мұстафиннің, Иса Байзақовтың, Ғали Ормановтың, Тайыр Жароқовтың, Әлжаппар Әбішевтің, Жұмағали Саинның, Х.Бекхожиннің, Х.Есенжановтың, Зейін Шашкиннің, Тахауи Ахтановтың, Әбдіжәміл Нұрпейісовтың, Сафуан Шаймерденовтың, жыр алыбы Жамбылдың, Мұқан Иманжановтың, Жекен Жұмахановтың, Темірғали Нұртазиннің, Жәрдем Тілековтың, Қалмұқан Исабаевтың, Әкім Таразидің көркем шығармаларының идеялық-көркемдік деңгейі, лексикалық байлығы, стилистикалық мәнгерлілігі, авторлық баян далуы мен кейіпкерлерінің ішкі монологтары, образ жасаудағы тәсілдері, реалистік штрихтарға психологиялық сипаттама беруі білгірлікпен қарастырылады.

«Көркем әдебиеттің міндеті – дейді әдеби құбылыстардың тамыршысы, – адамды рухани жағынан байыту, ой-өрісін кеңейту, оны өмір сүруге, күресе білуге үйрету екендігі аян». Айқын Нұрқатовтың ой толғауы, сөз саптауы, барынша әділетті сыншылдық көзқарасынан, терең дүниетанымынан, ғұламалық ой-санасынан туындайды.

«Ғасыр перзенті» кітабында (1965) әмбебап оқымысты Шоқан Уәлихановтың фольклортану, этнография, эпостану саласындағы түйдек-түйдек пікірлеріне мейірлендіріп ортақтастырады.

«Ақан сері» атты ой-толғамында оның шығармашылық өмірбаяны мен поэзиялық мұрасын жан-жақты талдайды.

А. Нұрқатовтың 1957-1958 жылдарда «Мұхтар Әуезов» деген монографиясы қазақ-орыс тілдерінде Алматы мен Мәскеуде жарияланған. Толық тәмамдауға үлгермеген Мұхтар Әуезовтің шығармашылық еңбегі туралы монографиясында «Абай жолы» роман-эпопеясының суреткерлік шеберханасы, идеялық тереңдігі, көркемдік кемелдігі, тарихи тұлғалар бейнесі, әйелдер образы, ұлттық характер табиғаты, халықтың тарихи тағдыры, кейіпкерлерге сөздік сипаттама, пейзаждық классикалық үлгілері, портреттік мінездеулер, сюжет пен композиция, диалог құру шеберлігі, контраст тәсілі байыпты зерттелген.

Ол – Батыстың, Шығыстың, орыстың классикалық әдебиетін жетік игергенді. Бұл сөзімізге француздың гуманистжазушысы Анри Барбюс, ұлы кобзарь Т.Шевченко, орыстың озық ойшылдары, суреткерлері Н.Г.Чернышевский, Н.А.Добролюбов, Н.В.Гоголь, М.Горький, қазақ әдебиетінің досы Л.Соболев жайындағы ой-толғаныстары айғақ.

Суреткер-сыншы аударма өнерінде де із қалдырды. «Венгер әңгімелерін», Лениндік сыйлықтың лауреаты Шыңғыс Айтматовтың «Шынарым менің, шырайлым менің» повесі мен «Сыпайшы» әңгімесін орыс тілінен тамылжыта тәржімалады. Түпнұсқаның рухын, стилистикасын, полифониясын шеберлікпен мөлдірете жеткізді.

Қамшының сабындай қысқа ғұмыр кешкен, Абайдың ой мұхитында жүзген, Әуезовтің меруерт толқындарында тербелген, ұлт әдебиетінің жемісті бақшасында ересен еңбектенген, ойшылдық, даналық, тереңдік дейтін қасиетті ұғымдарды зерттеу нысанасы еткен Айқын Нұрқатовтың (19.09.1928-16.04.1965) өмір жолына бір мезет көңіл аударсақ, 1950 жылы Абай атындағы ҚазПИ-ді, 1953 жылы аспирантурасын аяқтаған. 1954 жылы «Қазақ әдебиетіндегі Маяковский дәстүрі» атты тақырыпта кандидаттық диссертация қорғайды.

КСРО Жазушылар одағының мүшесі 1950-1957 жылдарда «Әдебиет және искусство» журналында («Жұлдыз» журналы) бөлім меңгерушісі, 1957 жылдан өмірінің

соңына шейін Қазақ ССР Ғылым академиясы М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында аға ғылыми қызметкер болады.

Задында, оның тумысынан заттылығын, мықтылығын айғақтайтын мына бір оқиғаға жүгінейік. Айқын Нұрқатов пен Нығмет Ғабдуллин 1946 жылы Шұқыркөл орта мектебін бітірерде ұстаздары осынау зерделі, ұшқыр ойлы оқушылардан емтихан алуға шамамыз жетпейді деп азар да безер болып, Сырымбет мектебіне жібереді. Сол бір күндерде Абай атындағы ҚазПИ-ден педагог, ақын, жазушы, драмашы, аудармашы Бекмұхамед Серкебаев (1892-1976) шәкірт жинап, таңдап жүр екен, шығармаларын оқып, қызығып, сендер қанаттанғалы тұрған ақын-жазушы екенсіңдер деп, ҚазПИ-ге орналастырды.

Айқын Нұрқатовтың әдеппенен тамылжыған үлбір нәзік жанды, от жігерлі, жайсаң, жомарт мінезді, жарқын жүзді, қабілетті-қасиетті асыл бейнесін замандастары былайша толғайды. Академикжазушы Зейнолла Қабдолов: «Өзі де Айқын десе айқын, табиғаты тап-таза, мөп-мөлдір еді ғой. Бар болмысы балғын, жазғытұрғы жас қайындай бой түзеп, жапырақ жайып, төңірегін сырлы шуға, шұғыла-нұрға малындырып, біртүрлі бір сұлу өсіп келе жатқан. ...Адамның асылы еді. Қашан көрсек бірқалпы, жып-жылы болып күлетін де жүретін. Досқа деген ықылас-пейіліақ ғажап; бір құласа, мықтап құлайтын; жақсы көрген адамын ылғи ғана жаңа көргендей, жанымен аялап тұратын. Өзі туған Көкшетау самалындай аңқылдаған ашық, ақжелең еді: еркелейтін, есіле сөйлейтін, еркін күлетін».

Ал Айқынның ішіктің ішкі бауындай жанқияр досы, ғылымның ірі ұйымдастырушысы Мүсілім Базарбаев: «Өмірдегі әрі ғылымдағы байсалдылығы бірдей болатын: салмақты, білімді, мінезді, принципшіл еді. Сонымен бірге, ізеттілік, кіші пейілділік, елгезектік оның ардақты қасиеттері. Туралығы, шыншылдығы үшін, әрі білім мен интеллекттен кеп шығатын биязылығы, сыпайылығы үшін үлкен де, кіші де оны сүйетін».

Білімдардың ғылымдағы, өмірдегі, тұрмыс жүзіндегі мызғымас қағидасын әдебиет сыншысы Баламер Сахариев былайша мөлдірете жазады: «Бір майданда еңбек етіп, талай сырласып жүргенде, не тікелей, не тұспалдап болса да, өзіне ыңғайластыруға ықпал етіп қалайын деген ниеттің нышаны да болмаушы еді сенде. Өмірдегі қарым-қатынасты әдебиетке көшірмеуші едің».

Қазақ әдебиеттану ғылымы тарихындағы «ойының байлығы, қаламының жүйріктігі» (академик С.Қирабаев сипаттамасы) жағынан алғанда атақты сыншы-ғалымның әдеби-ғылыми шығармашылығы өзгеше бір өміршең әлем. Ол – Абайтану мен Әуезовтану ілімі тарихындағы тарлан тұлға.

Серік НЕГИМОВ

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, филология ғылымдарының докторы.